

פשוטו של מקרא

מים ראשונים: כבר הקדשנו דף מיוחד על "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" בפרשת וישב, אך הנושא רחב ויש לדון בו הרבה. "פשוטו של מקרא" אינו עניין כה פשוט. ואם נחזור על מקורות שכבר הזכרנו בדף בפרשת וישב, הרי: "אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש" (מגילה ג ע"א), ו"דברי תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר" (ירושלמי ראש השנה ג ה) ו"טובים השניים מן האחד" (קהלת ד ט).

וַיִּקַּם שָׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בְּמַכְפֵּלָה אֲשֶׁר לִפְנֵי מִמְרָא הַשָּׂדֵה וְהַמַּעֲרָה אֲשֶׁר־בּוֹ וְכָל־הָעֵץ אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה אֲשֶׁר בְּכַלְגַּבְלוֹ סָבִיב: לְאַבְרָהָם לְמַקְנָה לְעֵינֵי בְנֵי־חַת בְּכָל פְּאֵי שְׁעָרֵי־וָ: (בראשית כג יז-יח).¹

רש"י בראשית פרק כג פסוק יז – מתקומה למקנה

"ויקם שדה עפרון" – תקומה היתה לה שיצאה מיד הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא: ויקם השדה והמערה אשר בו וכל העץ לאברהם למקנה וגו'.²

וְאַחֲרֵי כֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל מַעֲרַת שָׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה עַל פְּנֵי מִמְרָא הוּא חֲבֵרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן: וַיִּקַּם הַשָּׂדֵה וְהַמַּעֲרָה אֲשֶׁר בּוֹ לְאַבְרָהָם לְאַחֲזַת קֶבֶר מֵאֵת בְּנֵי חַת: (בראשית כג יט-כ).³

רשב"ם בראשית כג יח-כ – הנכד מסייע לסבא רש"י

"לאברהם למקנה" – קם לאחר נתינת הכסף כדכתיב: ונתן הכסף וקם לו.⁴ אבל לאחוזת קבר מאת בני חת לא קם. והוחזק לאברהם עד שקבר שרה אשתו, אז: "ויקם השדה והמערה ... לאחוזת קבר מאת בני חת".⁵

מסכת שבת דף סג עמוד א – אחרי שרב כהנא למד את כל התלמוד

¹ ובפסוק יט הסמוך ממשיך העניין בקיום מטרת רכישת השדה והמערה: "ואחריכן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה על פני ממרא הוא חברון בארץ כנען", אך בפסוק כ שוב חוזר עניין הרכישה והקמת השדה: "ויקם השדה והמערה אשר בו לאברהם לאחוזת קבר מאת בני חת". האין זה עצמו אתגר הן לדרשן והן לפשטן?

² נאחזנו ברש"י זה על מנת לדרוש על "פשוטו של מקרא" בפרשת השבוע. אלא שהוא עצמו צריך ביאור והסבר ואולי המעתיקים שקצרו וכתבו: "וגו' "הסתירו מאיתנו את דבריו עד תום. ניעזר בנושאי כליו: רא"ם ושפתי חכמים. רש"י מביא תחילה את דברי המדרש ש"ויקם שדה עפרון" פירושו שהשדה עברה מבעלות הדיוט (עפרון) לרשותו של מלך (אברהם); או בנוסח בראשית רבה נח ח: "ויקם שדה עפרון – שהייתה נפולה וקמה, שהייתה של אדם קטון ונעשית של אדם גדול". "ויקם" לפי המדרש הוא מלשון תקומה או קימה. דרשה זו מסתדרת טוב עם המילים "שדה עפרון" – לא סתם שדה. אבל בפסוק יח הסמוך כתוב: "לאברהם למקנה" שהוא בוודאי מלשון קניין ועל כן, נזקק רש"י כאן גם לפשט הפסוק. נראה שגם המילים "וכל העץ אשר בשדה" שבפסוק יז מעידים על כך שמדובר בקניין. לא בכדי משלב רש"י קטעים מפסוקים יז ויח (פסוק יח ממשיך ברצף את יז).

³ פסוקים אלה הם המשך ישיר של הפסוקים לעיל. הפרדנו ביניהם על מנת להביא את פירוש רש"י ולדון בו, אך באמת צריך לקרוא ולפרש אותם ברצף. בפסוקים אלה מסופר שאברהם מימש את בעלותו על השדה והמערה שקנה, למטרה היעודה של אחוזת קבר. אך מה משמעות פסוק כ שחוזר ומספר: "ויקם השדה והמערה אשר בו"? למרבה הפלא אין לנו פירוש רש"י על פסוקים אלה ולא נדע מה חשב עליהם. האם לפסוק כ התכוון רש"י בפירושו לעיל? האם בחר לשלב לא רק את פסוקים יז ויח אלא גם את פסוק כ ולאחד הכל לפשט אחד כדרך חלופית למדרש? הרי דווקא פשט הפסוקים כאן קשה מאד והמדרש הוא שיכול לתת מענה לכפילות זו, וכדברי רש"י עצמו שנראה להלן, יש מקום גם ל- "אגדה המיישבת דברי המקרא". "ויקם" – תקומה, "ויקם" – קניין.

⁴ במקורות רבים בספרות חז"ל נזכר ביטוי זה "ונתן הכסף וקם לו", לגבי קניין בכסף (בקניית וגאולת קרקע, פדיון הקדש, מעשר שני וכו'), אך באמת אין פסוק כזה, לא בפרשתנו ולא בכלל. הכוונה לפסוק בדין גאולת שדה שהוקדש, ויקרא כז יט פרשת בחוקותי: "ואם גאל גאל את השדה המקדיש אתו וקם חמשיית קסף וקם לו".

⁵ רשב"ם נכד רש"י בא לעזרת סבו. הצעתו היא שפסוקים יז-יח מדברים על הקניין הפורמלי. אך רק אחרי שאברהם מימש את כוונתו וקבר את שרה במערכת המכפלה, רק אז הוחזק אברהם בשדה ובמערה ואושרר הקניין באופן ברור וגלוי לעיני כל, למרות שהיה ברור לאנשי חת ולכולם מראש שמטרת קניית השדה והמערה היא "לאחוזת קבר". ראו פירוש חזקוני לבראשית כג כ שמפרש באופן דומה ולפי שחזקוני במקרים רבים מבאר את רש"י והולך בדרכו, יש רגלים לדבר שאולי היה פירוש כזה גם לרש"י ונעלם. ומה בסוף קבלנו? שדווקא לשיטת רשב"ם שהוא פשטן מקרא מובהק (בוודאי יותר מסבא רש"י), הדרשה ש"ויקם" הוא תקומה וקימום ולא רק לשון קניין וקיום העסקה, יכולה להשתלב יפה. "ויקם" הראשון הוא קניין, "ויקם" השני הוא תקומה ומעבר השדה מבעלים פשוטים – "הדיוט" בלשון רש"י, "קטון" בלשון המדרש, לאדם מכובד ומוכר – "מלך בלשון רש"י, "גדול" בלשון המדרש. שהרי בני חת עצמם מכנים את אברהם: "נשיא אלהים אתה בתוכנו". סוף דבר, פשוטו של מקרא הוא לקרוא את הפסוק בלשונו הפשוטה, כמות שהוא. אבל יש גם מקום למדרש המתבסס על כך שהפסוקים חוזרים: פעם "ויקם השדה" ופעם "ויקם שדה עפרון". נראה שבזה קיימנו חובתנו לפרשת השבוע. מכאן ואילך, נקדיש את דף השבת לנושא "פשוטו של מקרא" – נושא שכלל איננו פשוט. לא נתימר להקיף את הנושא, רק נטעם מעט מן הדבש ויאורו עינינו (שמואל א יד כז). נפתח בחז"ל ונחזור בהמשך לרש"י.

... ואמרי לה אביי לרב יוסף: מאי טעמא דרבי אליעזר דאמר תכשיטין הן לו? דכתיב: "חֲגוּר־חֶרֶף עַל־יָרֵךְ גְבוּר הוֹדֵךְ וְהַדְרֵךְ" (תהלים מה ד).⁶ אמר ליה רב כהנא למר בריה דרב הונא: האי בדברי תורה כתיב! - אמר ליה: אין מקרא יוצא מידי פשוטו.⁷ אמר רב כהנא: כד הוינא בר תמני סרי שנין והוה גמירנא ליה לכוליה תלמודא, ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו עד השתא.⁸ מאי קא משמע לן - דליגמר איניש, והדר ליסבר.⁹

מים ביניים הבאים בסעודה: אנו רגילים לעמת את המדרש עם הפשט, כפי שראינו בפרשני המקרא בהם פתחנו, אבל בגמרא שבת ובסיפור על רב כהנא. אין לכך זכר. העימות הוא בין לימוד ושינון המשנה והתלמוד ללימוד פשט המקרא, ואין התייחסות כלל ל'צלע השלישית' היא המדרש. אפשר להניח שבלימודו של רב כהנא את המשנה והתלמוד שולבו גם המדרשים (חלק נכבד מעולם המדרש משוקע בתלמודים) אשר אמנם נשענים על פסוקי המקרא אבל לא מתעמקים בהם. האם כעת כאשר רב כהנא, וכל האוחזים בשיטה: "ליגמר איניש והדר ליסבר", יתפנו לעסוק גם בעמקות המדרשים? האם "ליסבר" כולל רק את עולם ההלכה או שמא גם את עולם ההגות והאגדה?

מסכת יבמות דף כד עמוד א – גזירה שווה מוציאה מפשוטו של מקרא

אמר רבא: אף על גב דבכל התורה כולה אין מקרא יוצא מידי פשוטו, הכא אתאי גזרה שוה אפיקתיה מפשטיה לגמרי.¹⁰

מסכת קידושין דף פ עמוד ב – פשטיה דקרא

⁶ הגמרא דורשת את המשנה במסכת שבת (פרק ו משנה ד) הדנה בנשיאת כלי מלחמה בשבת: "לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת, ולא בתריס, ולא באלה, ולא ברומח, ואם יצא - חייב חטאת. רבי אליעזר אומר: תכשיטין הן לו, וחכמים אומרים: אינן אלא לגנאי, שנאמר: וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה". מה טעמו של ר' אליעזר שמתיר לשאת כלי מלחמה בשבת (ובפרט אחרי שחכמים מביאים פסוק מישעיהו שמציג אותם כדבר של גנאי שעתיד ליבטל)? התשובה, שר' אליעזר מסתמך על פסוק בתהלים אשר רואה בחרב דבר של הוד והדר. והפסוק בישעיהו, יאמר ר' אליעזר, הוא על אחרית הימים. בינתיים, חרב וסייף מפארים את דמות האדם (הגבר) כלוחם, כפי שרואים למשל בתרבות יוון ורומא. נראה שאגב דיון הלכתי קבלנו מחלוקת אסתטית-אידיאולוגית על יפי חיצוני של דמויות גיבורים ולוחמים בעולמנו והיחס לתרבות יוון-רומא. חכמים מסתכלים על המהות ולא מתפתים למראה החיצוני. העובדה שלעתיד לבוא יתבטלו כלים אלה, מעידה על מהותם כאן ועכשיו. ר' אליעזר, לעומת זאת, רואה ביופי החיצוני ערך. העובדה שבתוך יופי זה מקופלת שפיכות דמים והעובדה שלעתיד לבוא יתבטלו כלים אלה, אינה פוגמת בראייה האנושית העכשווית. מה גם שגיבור חגור כלי מלחמה (ויש תיאורים כאלה במקרא, כולל של הקב"ה גם במדרש), יוצא גם להגן מפני אויב. ראו דברינו [היופי שבאדם – ברכתו ובלותו](#).

⁷ רב כהנא הכיר דרשה אחרת על הפסוק בתהלים, שמדובר בדברי תורה. ראו רש"י על הפסוק בתהלים: "חגור חרבך על ירך - להילחם מלחמתה של תורה והוא הודך והוא הדרך". ובמדרש תהלים (בובר) מזמור מה: "חגור חרבך על ירך גיבור - זה משה שזכה לתורה שנמשלה לחרב. והדרך צלח רכב - שרכב על הענן, ועלה לשמים" (ראו גם הדרשות של פסוק זה על אברהם בתנחומא לך יח ואף על הקב"ה בקריעת ים סוף, מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ד). לפיכך לא מבין רב כהנא איך יכול פסוק זה לסייע לר' אליעזר. התשובה שנותנים לו: אין מקרא יוצא מידי פשוטו! כל הדרשות הנ"ל, אם לאגדה ואם אפילו להלכה (כפי שנראה להלן), אינן מפקיעות מהפסוק את משמעותו הבסיסית והמילולית הפשוטה.

⁸ היו ארבעה רב כהנא. רב כהנא השני הוא הידוע מכולם, שלימים עלה מבבל לארץ ישראל וריש לקיש מכריז עליו בפני ר' יוחנן "ארי עלה מבבל" (בבא קמא ק"ז ע"א). אבל לפי האמוראים האחרים שנזכרים כאן (אביי, רב יוסף) נראה שהכוונה לרב כהנא השלישי או אולי אפילו הרביעי, מה גם שהוא מעיד על עצמו שכבר בגיל שמונה עשרה למד את כל התלמוד (ידע אותו בע"פ). מה שמעיד על התגבשות התלמוד בתקופתו. מה שחשוב לעניינינו הוא שאדם עם ידע נרחב כזה לא ידע את הכלל הלכאורה פשוט: "אין מקרא יוצא מידי פשוטו". (ורש"י על הפסוק בתהלים שהבאנו בהערה הקודמת, מביא רק את המדרש ולא את הפשט!).

⁹ מה כל זה בא ללמדנו? שבעצם מה שרב כהנא עשה היה בסדר: קודם יש ללמוד את כל המקורות ולדעת אותם רצוי בע"פ, ואח"כ יש ללמוד סברות, היקשים, דרשות, יג' מידות שהתורה נדרשת וכו' - ובכלל זה להבין גם "פשוטו של מקרא"! כגון זה נמצא גם בגמרא עבודה זרה יט ע"א: "אמר רבא: לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ יגהג... לעולם ליגריס איניש, ואף על גב דמשכח ואף על גב דלא ידע מאי קאמר" (ושם גם דעות נוספות ואחרות לגבי שיטות הלימוד הנכונות). משמע מכאן, שהכלל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" איננו פשוט כלל ועיקרו והוא עצמו שייך לחלק של ההגות, ההסקות והעיון בתורה, לאחר הגרסה והשינון. פירוש זה יכול אולי גם להסביר את התהליך ההיסטורי של העיסוק המרובה במשנה ובתלמוד מאות בשנים ורק במאה ה 11 נפנו חכמי ישראל לעסוק בפירוש המקרא (בתגובה לקראים?). מעניין מה רש"י כתב תחילה, את פירושו לתורה או את פירושו לתלמוד, אבל פשיטא שכשכתב את פירושו לתורה היה בקי היטב בתלמוד ובמדרשים. דוגמא יותר עדכנית היא אולי פירוש העמק דבר של הנצי"ב שהיה מראשי ישיבת וולוז'ין ובגיל מסוים (?) חשב שמן הראוי לכתוב פירוש לתורה על סדר המקרא.

¹⁰ הדיון בגמרא שם הוא לגבי משמעות הפסוק, במצוות ייבום: "וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלֵד יִקּוּם עֲלֵיָם אַחֲיוֹ הַמֵּת וְלֹא־יִמָּחָה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל" (דברים כה ו). פשט הפסוק הוא שהבן שנולד מהייבום ייקרא כשם האב (הדוד) שנפטר בלא בנין, ולפי זה צריכים היו רות ובעז לקרוא לבנם מחלון ולא עובד (רמב"ן על הפסוק בדברים). הגמרא מפרשת שהכוונה לנחלה, היינו שהאב המייבם יורש את נחלת האב שנפטר ולא מתן שם לילד. בכך עוקרת הגמרא את פשט הפסוק לגמרי; ורבא מוסיף שלמרות שבכל התורה נכון שהפסוק אינו יוצא מידי פשוטו, כאן - כן. ולא רק כאן, אלא גם מספר דפים קודם ביבמות דף יא ע"ב לגבי דיון ייבום של אדם שהחזיר את גרושתו אחרי שנשאה לאדם אחר, דבר האסור בתורה, ומת והיא נפלה לייבום. גם שם מעלה הגמרא את האפשרות שאמנם בד"כ אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אבל במקרה שבו חכמים עקרו את הפסוק לעניין אחר (מייבום לסוטה שם), אז "כיון דאיעקר איעקר". אלה שלושה האזכורים של הכלל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" בש"ס ומצירופם עולה שכלל זה לא תמיד תקף ואינו פשוט כלל ועיקרו. אז למה מתכוון רבא כשהוא אומר שבכל (שאר) התורה "אין מקרא יוצא מידי פשוטו"? איפה בדיוק?

א"ר יוחנן משום ר' ישמעאל: רמז לייחוד מן התורה מנין? שנאמר: "כי יסיתך אחיך בן אמך" (דברים יג ז) - וכי בן אם מסית, בן אב אינו מסית? אלא לומר לך: בן מתייחד עם אמו, ואסור להתייחד עם כל עריות שבתורה. פשטיה דקרא במאי כתיב? אמר אבבי: לא מיבעיא קאמר, לא מיבעיא בן אב דסני ליה ועייץ ליה עצות רעות, אלא אפילו בן אם דלא סני ליה - אימא צייתי ליה, קא משמע לן.¹¹

מסכת ערכין דף ח עמוד ב - בנגעי בתים

משנה: אין בנגעים פחות משבוע אחד, ולא יתר על שלשה שבועות. **גמרא:** פחות משבוע - נגעי אדם, ולא יתר על שלשה שבועות - נגעי בתים. אמר רב פפא: "צדקתך כהררי אל" - אלו נגעי אדם, "משפטיך תהום רבה" - אלו נגעי בתים.¹² פשטיה דקרא במאי כתיב? אמר רב יהודה: אלמלא צדקתך כהררי אל, מי יוכל לעמוד לפני משפטיך תהום רבה; רבה אמר: צדקתך כהררי אל, מפני שמשפטיך תהום רבה. במאי קמיפלגי? בדרי' אלעזר ור' יוסי ברבי חנינא, דאיתמר: רבי אלעזר אמר: כובש, רבי יוסי בר' חנינא אמר: נושא; רבה כרבי אלעזר, ורב יהודה כרבי יוסי ברבי חנינא.¹³

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים מס' דניקין פרשה יז - באותיותיה ניתנה תורה

יש אומרים באותיותיה ניתנה תורה, שלא יהו ישראל אומרים: הואיל ואנו מצווין על עבודה זרה נהא בולשין בבורות שיחין ומערות? תלמוד לומר: "על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן" (דברים יב ב), על הגלויים ולא על הסתרים.¹⁴

מסכת סנהדרין דף צ עמוד ב - דברה תורה כלשון בני אדם

הרי הוא אומר: "הַפְּרַת תְּפַרְת הַנֶּפֶשׁ הַהוּא עֲוֹנָה בָּהּ" (במדבר טו לא). הַפְּרַת תְּפַרְת - בעולם הזה, עֲוֹנָה בָּהּ - לאימת (למתי)? לאו לעולם הבא?¹⁵ אמר ליה רב פפא לאבבי: ולימא להו תרוייהו מהכרת תכרת! - אינהו הוו אמרי ליה: דברה תורה כלשון בני אדם.¹⁶

¹¹ ביטוי דומה לפשוטו של מקרא הוא "פשטיה דקרא", שלכאורה אומר בארמית בדיוק את מה שאומר הביטוי בעברית. במקרה שלפנינו, הגמרא דורשת את הפסוק "כִּי יִסִּיתְךָ אַחִיךָ בֶּן־אִמְךָ אֲרֻבְנָךְ אֲרֻבְנָתְךָ" בפרשת מסית ומדיח (דברים פרק יג, פרשת ראה) לעניין איסור ייחוד של איסורי עריות. זאת, בהסתמך על כך שהתורה מציינת בן של אם ולא בן של אב ובידוע שבין אם לבנה יש יחסים קרובים. אך הגמרא לא מסתפקת בדרשה הלכתית זו לעניין דין ייחוד, ומדגישה שפשט הפסוק, לעניין מסית ומדיח, הוא שהתורה באה להדגיש שגם ביחסים של אחים מאותה האם, שבד"כ אינם חורשים רעה איש על אחיו, יש להיזהר מאח מסית (אצל אחי אב שבד"כ אינם מחבבים זה את זה אין צורך להזהיר כל כך).

¹² שנגעים הבאים על בני האדם הם כהררי אל, אבל אלה שבאים על בתים הם קשים יותר: "כתהום רבה". ואת זה צריך להשוות למאמר חז"ל (והראשונים) בתוספתא נגעים ו א: "בית המנוגע לא היה ולא עתיד להיות. למה נכתב? אלא לומר לך: דרוש וקבל שכר". ראו דברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע וכן [לא היה ולא עתיד להיות](#) בפרשת ראה.

¹³ גם כאן הביטוי הוא: "פשטיה דקרא". נסביר גמרא זו. את הדיון ההלכתי בהבדל על נגעי אדם מול נגעי בתים, סומכת הגמרא על הפסוק בתהלים לו ז: "צִדְקַתְךָ כְּהַרְרֵי אֵל מִשְׁפָּטְךָ תְּהוֹם רַבָּה אָדָם וּבְהִמָּה תוֹשִׁיעַ ה' " (פסוק עליו דרשנו [בפרשת נח ובפרשת אמור](#)). אבל נזקקת גם לפשט הפסוק ומביאה דרשה כפולה של רב יהודה ורבה וגם טורחת לקשר דרשות אלה לפירוש תנאים על הפסוק "ורב חסד", של ר' אליעזר ור' יוסי ברבי חנינא, אם הקב"ה "כובש" או "נושא" (ראו פירוש רש"י ושטיינזלץ שם). האם דרשות אלה הם פשט הפסוק? ראו פירוש רש"י על הפסוק בתהלים שמציע רובד פשטני נוסף. "פשטיה דקרא" אצל חז"ל אינו בהכרח "פשוטו של מקרא" של פרשני המקרא. ראו גמרא חולין ו ע"ב בדרשה על הפסוק במשלי כג א-ב: "כִּי־תִשָּׁב לַחֲחֹם אֶת־מוֹשֶׁל בֵּין תְּבִין אֶת־אֶשׁ לִפְנֵיךְ: וְשִׁמַּת שְׂכִין בְּלֶעָד אִם־יַעַל נֶפֶשׁ אֶתָּה"; וכן בגמרא חולין קלג ע"א בדרשה על הפסוק במשלי כה כ: "מַעֲדָה בְּגֵד בְּיוֹם קָרָה חֲמֹץ עַל־נֶתֶר וְשֵׁר בְּשָׂרִים עַל לִבְרָע", שגם במעבר מאגדה לאגדה משתמשת הגמרא בביטוי "פשטיה דקרא". בולטת במיוחד היא גמרא כתובות קיא ע"ב הדורשת את הפסוקים בברכת יעקב ליהודה: "אִסְרֵי לְגִפֶּן עִירָה עִירוֹ וְלִשְׂרָקָה בְּנֵי אֶתְנֹה פֶּסֶס בִּינֵן לְבָשׁוּ וּבְדָם־עֵנָבִים סוּתוּ: חֲקִלִי עֵינַיִם מֵיָן וּלְבָרְשָׁנִים מַחְלָב", בשתי דרשות: שתיהן באגדה, שתיהן בשם רב דימי שירד מארץ ישראל לבבל, שתיהן לא בפשט הפסוק. ואע"פ כן, לאחת היא קוראת "פשטיה דקרא" ולשנייה לא. וכבר התקשו מפרשי הגמרא שם (ראו מהרש"א שם) ונראה שבדומה ל"אין מקרא יוצא מידי פשוטו", גם הביטוי "פשטיה דקרא" אינו כה פשוט ויש הבדל בין חז"ל ופרשני המקרא. ולא נוכל להאריך עוד בנושא זה כאן.

¹⁴ ביטוי דומה נוסף ל"פשוטו של מקרא" הוא הביטוי הנדיר "באותיותיה נתנה תורה" או "באותיותיה דברה תורה" בנוסח מדרש תנאים לדברים. התורה אומרת שיש לעקור עבודה זרה שנמצאת במקומות גלויים ובולטים: בראשי ההרים והגבעות ותחת עציים ענפים, ואין צורך לחפור את הארץ ולחטט ולחפש אחר עבודה זרה שהחביאו הגויים בכל מיני מקומות. ביטוי זה משקף את שיטת ר' ישמעאל שהתנגד לשיטת ר' עקיבא שהיה מדקדק לדרוש כל אות וכל תיבה בתורה, כגון המילים "את", "גם", "אך" ו"רק" וכבר הארכנו לדון במחלוקת זו בדברינו [דברה תורה כלשון בני אדם](#) בפרשת נשא. לשיטת ר' ישמעאל המילה "את" היא חלק מלשון הכתוב, חלק משגרת לשון המקרא המדבר אל בני אדם, ואין לדרוש אותה (חוץ משלושה מקרים בהם ר' ישמעאל מודה, ראו ספרי נשא פיסקא לב). ראו אגב איך ביטוי זה משתנה במדרש מאוחר כמו פרקי דרבי אליעזר פרק מה: "בן בתירא אומר: ארבעים יום היה משה דורש בדברי תורה וחוקר באותיותיה".

¹⁵ זה הטיעון של רבי אליעזר ברבי יוסי בוויכוחיו שם עם הכותמים שטענו שאין סמך לתחיית המתים בתורה.

¹⁶ נמשיך קצת עם "דברה תורה כלשון בני אדם". למה לא נלמד את תחיית המתים מכפילות המילים "הכרת תכרת"? שואל רב פפא את אבבי. ותשובתו שכפילות זו היא דיבור התורה כלשון בני אדם ואין להוכיח ממנה (מה שיכול לסייע לכותמים) ולצדוקים) בוויכוחיהם עם חז"ל). ראו בהמשך הגמרא שם שזו מחלוקת תנאים, וחזרנו לשיטת ר' ישמעאל שמניח שגרת לשון במקרא מול

רש"י בראשית פרק א פסוק כז – בבריאת האדם

זכר ונקבה ברא אותם - ולהלן הוא אומר (בראשית ב כא) ויקח אחת מצלעותיו וגוי, מדרש אגדה שבראו שני פרצופין בבריאה ראשונה ואחר כך חִלְקוּ. ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בשני ולא פירש לך כיצד ברייתן, ופירש לך במקום אחר.¹⁷

רש"י בראשית פרק ג פסוק ח – בחטא עץ הדעת טוב ורע

"וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום" - יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם בבראשית רבה (יט ז) ובשאר מדרשות.¹⁸ ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו. ומשמעו, שמעו את קול הקב"ה שהיה מתהלך בגן.¹⁹

רש"י בראשית פרק ג פסוק כ – המזבח שבנה יעקב

"ויקרא לו אל אלהי ישראל" - לא שהמזבח קרוי אלוהי ישראל, אלא על שם שהיה הקב"ה עמו והצילו קרא שם המזבח על שם הנס. להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם. כלומר, מי שהוא אל, הוא הקב"ה, הוא לאלהים לי ששמי ישראל. וכן מצינו במשה (שמות יז טו) ויקרא שמו ה' נסי, לא שהמזבח קרוי ה', אלא על שם הנס קרא שם המזבח, להזכיר שבחו של הקב"ה, ה' הוא נסי. ורבותינו דרשוהו שהקב"ה קראו ליעקב אל. ודברי תורה (ירמיה כג כט) כפטיש יפוצץ סלע, מתחלקים לכמה טעמים, ואני ליישב פשוטו ושמועו של מקרא באתי.²⁰

רש"י בראשית פרק לז פסוק ב – תולדות יעקב - יוסף

"אלה תולדות יעקב" - אלה של תולדות יעקב, אלה ישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל יישוב. סבה ראשונה יוסף בן שבע עשרה וגוי על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים - זהו אחר פשוטו של מקרא להיות דבר דבור על אופניו.

שיטת ר' עקיבא שדורש כל אות ותג ובוודאי מילים שחוזרות על עצמן במקרא: "הכרת תכרת, הכרת - בעולם הזה, תכרת - לעולם הבא, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי ישמעאל: והלא כבר נאמר את ה' הוא מגדף ונכרתה וכי שלשה עולמים יש? אלא: ונכרתה - בעולם הזה, הכרת - לעולם הבא, הכרת תכרת - דברה תורה כלשון בני אדם". כך או כך, נראה שלפנינו ביטוי נוסף, "דברה תורה בלשון בני אדם", שניתן לצרפו למשפחת הביטויים הקרובים לביטוי "פשוטו של מקרא", כאשר לכל אחד הייחודיות שלו. הביטוי "דברה תורה בלשון (או כלשון) בני אדם" הוא שכיח בספרות חכמים ומתמקד כולו בכפל לשון: "הענק תעניק לו", "העבט תעביטנו" (בבא מציעא לא ב), "והפדה לא נפדתה" (גיטין מא ב), "לנדוד נדר" (נדרים ג ע"א), "ראה תראה" (ברכות לא ע"ב), "גנוב ייגנב" (בבא מציעא צד ע"ב) ועוד וגם פרשני המקרא מאמצים אותו בלא מעט מקרים. לפני שנחזור לביטוי "פשוטו של מקרא" ולרש"י, נציין שהלשון המקבילה בתלמוד הירושלמי היא "פשוטה דקרייא" (סנהדרין א א או "פשוטה דקרייה" (סנהדרין ב י), והמקבילה ללשון הבבלי "דברה תורה בלשון בני אדם" (אולי גם ללשון "באותיותיה נתנה תורה") הוא "התורה דברה (גם ריבתה) כדרכה" (שבת יט א, יבמות ח א, נדרים א א).

¹⁷ זה האזכור הראשון של "פשוטו של מקרא" ברש"י במקרא, שמתמודד עם סיפור הבריאה הכפול שבבראשית פרקים א ו-ב; ביתר דיוק, עם הסיפור הכפול והשונה של בריאת האדם. נראה כאילו רש"י מתמודד כאן עם ביקורת המקרא שתבוא מאות שנים אחריו – ראו הספר **בעיני אלהים ואדם** - ומציע שהפסוק בפרק א: **וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם**, גם הברכה שבאה אחריו: **וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ** שהיא עיקר הקושי, הוא רק כותרת לסיפור המלא שיבוא בפרק ב. אך שימו לב שרש"י מביא גם את המדרש, שהאדם נברא כיצור דו-מיני ואח"כ הופרד לשניים, ולהלן נראה שיש סיבה מדוע רש"י מביא מדרש לצד "פשוטו של מקרא" ואילו דרשות הוא בוחר להביא.

¹⁸ דרשתו של ר' חלפון "שיש הילוך לקול", דרשתו של ר' אבא בר כהנא שהקול היה "מתהלך מקפץ ועולה" והשכינה שעיקרה היה למטה על הארץ, הסתלקה למעלה בעקבות חטא אדם וחווה, ששמעו את קולם של האילנות או של המלאכים ועוד.

¹⁹ זהו רש"י השני בתורה/במקרא שמשמש בביטוי "פשוטו של מקרא", כאן הוויכוח עם הדרש הוא איפה שמים את הפסיק במשפט: "וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן וכו' ומי הוא שהתהלך, הקול או הקב"ה? עפ"י הדרשות של קול המלאכים והאילנות, יש לפסק את הפסוק כך: "וישמעו את קול - ה' אלהים מתהלך בגן". בא רש"י ומפרש שעפ"י הקול ששמעו ידעו שהקב"ה הוא המתהלך בגן והפסיק הוא אחרי ה' אלהים". שימו לב שרש"י משתמש כאן במילה "משמעו" ולא פשוטו. זאת ועוד, כידוע, רש"י לא כתב הקדמה לפירושו לתורה כמו אבן עזרא, רמב"ן, רד"ק ואחרים (רק לשיר השירים, ראו דברינו **הקדמות לשיר השירים**). והנה כאן הוא מסביר לנו את דרכו בפירושו לתורה "ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו". רק פשוט או אגדה התורמת ליישוב המקרא הם ענייניו של רש"י (ויש שאומרים שרק לפירוש פסוק זה מתכוון כאן רש"י). כל זה מחזיר אותנו לרש"י בו פתחנו שבפרשת השבוע שלנו: פעם כתוב: "ויקם השדה" ופעם "ויקם שדה עפרון", לפיכך האגדה על הדיוט ומלך יש לה אחיזה והיא "מיישבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו". אבל עדיין איננה הפשט.

²⁰ נראה שכאן רש"י נוקט לשון עדינה כלפי הדרשות על פסוק זה. ראו הדרשה בבראשית רבה עט ח שרש"י לא מביא, אבל נראה כעומדת ברקע: "ויצב שם מזבח ויקרא לו אל - אמר לו: אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים" ועל אמירה קשה זו נענש יעקב במעשה דינה. (ראו דיון על מדרש קשה זה בדברינו **אלוהי ישראל** בפרשת וישלח וכן **המדרש המעצב** בדפים המיוחדים). רש"י מבקש להתרחק מאד ממדרשים אלה כמו גם מכל רעיון שהמזבח נקרא "אלוהי ישראל" ויש במעשה יעקב שמץ של הגשמה ועבודה זרה, שלא לדבר על מחשבות אלוהיות אישיות. מתוך יראת כבוד לחז"ל מזכיר רש"י את המדרש על ריבוי הקולות שהיה עוד במעמד הר סיני: "תני דבי רבי ישמעאל: וכפטיש יפוצץ סלע מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות - אף כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות" (שבת פח ע"ב). מדרש המתבסס על הפסוק בירמיהו כג כט: "הֲלוֹא כֹה דִּבַּרְתִּי פֶּאֶשׁ וְנֹאֲסָה' וְכַפְּטִישׁ יִפְצֹץ סֶלַע". שבעים פנים לתורה, אומר רש"י, אבל אני באתי ליישב פשוטו ושמועו של המקרא. ראו אגב רמב"ן על פסוק זה שמסכים עם רש"י, אבל מרכז את התנגדותו לאזכור שם ה' בהקשר עם מקומות ואישים. ראו גם דברינו **מצבה אהובה או שנואה**.

ומדרש אגדה דורש, תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים, אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל, ושהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו, וכן הרבה בבראשית רבה (פד ו). ועוד נדרש בו, וישב ביקש יעקב לישוב בשלוח, קפץ עליו רוגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישוב בשלוח, אומר הקב"ה: לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא, אלא שמבקשים לישוב בשלוח בעולם הזה.²¹

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית א כז – חזרה לבריאת האדם

"ויברא אלהים את האדם בצלמו ... בצלם אלהים ברא אותו ... זכר ונקבה ברא אותם". אמרו רבותינו ז"ל, כי כשנברא אדם הראשון בשני פרצופין נברא, שנאמר: "אחור וקדם צרתני" (תהלים קלט ה). לפיכך הוצרך לומר אעשה לו עזר כנגדו, מכלל דעד השתא לא היה כנגדו. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, כי זה שאמר זכר ונקבה מוקדם ומאוחר הוא, על הפרשה שנאמרה למטה בלא טוב היות האדם לבדו, כי עשה אדם וחיה אחרי כן. והנה קיצר הענין ואמר זכר ונקבה, כי רצה לכתום במעשה ששת הימים, ואחר כך פירש מעשה חיה, בשעה שהביא כל החיה וכל הבהמה אל האדם כי אמר: "ולאדם לא מצא עזר כנגדו".²²

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית מא ב – אחר הפשט, טעמו של המדרש

"והנה מן היאור עולות שבע פרות". החלום הזה מתרגמו מענין קריאתו: פרות. על לשון פרי האדמה: יפות מראה. מלמד שהקנאה משביע, וכן הוא אומר: "טוב מראה עינים מהלך נפש" (קהלת ו ט).²³

"ובריאות בשר" - שמנות, וכן הוא אומר: "ועגלון איש בריא מאד" (שופטים ג יז): "ותרענה באחוי" - לשון ריעות, באחו לשון אחוה, אף על פי שאין מקרא יוצא מידי פשוטו שהיו רעות באחו, כמו: "ישגא אחו בלי מים" (איוב ח יא). אעפ"כ מדרש לכל דבר, מה לשון ריעות ואחיה? שכל זמן ששובע בעולם בני אדם נעשים ריעים ואחים זה לזה ומוסיפין אחוה זה לזה, שמזמינין זה לזה, ואוכלין ושותין ושמיחין, וכן הוא אומר: "תקראו איש לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה" (זכריה ג ו), ואומר: "ישאו הרים שלום לעם" (תהלים עב ג), בזמן שישאו הרים, שלום לעם.²⁴

²¹ כאן, פותח רש"י בפשט הפסוק, אך מרגיש כאילו משהו חסר. האם באה התורה רק לספר לנו סיפור היסטורי של "ישוביהם וגלגוליהם" של בית יעקב, כמו שהיא מספרת לנו על "ישוביהם וגלגוליהם" של ישמעאל ועשו ועמים אחרים? אין מנוס מלהביא את המדרש, אשר נותן משמעות ר'נשמה" לפסוק הפותח את פרשת וישב ומשמש ככותרת לכל מה שבא אחריו עד סוף ספר בראשית! (תחילת הירידה למצרים!). רש"י איננו רק פשטן, רש"י בהחלט חי ונושם את המדרש ומרבה להיעזר בו. לפיכך קצת תמוה שדוקא על פסוק זה, באים דבריו הנמלצים והידועים של רשב"ם, נכדו של רש"י, על חשיבות לימוד הפשט: "ישכילו ויבינו אהובי שכל מה שלמדנו רבותינו כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו ... והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא ... וכדאמרין במסכת שבת הוינא בר תמני סרי שנין ... ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתוכחתי עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום". ראו גם דברי רמב"ן על הפסוק שם. רשב"ם ורמב"ן הם שני הפרשנים, לאחר רש"י, המרבים להתייחס לביטוי "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (ביטוי לו הקדשנו כאמור דף מיוחד בפרשת וישב) אם מעצמם ואם כוויכוח עם רש"י. ואין לנו אלא לאחל לעצמנו שנזכה כרש"י ללמוד תורה עם נכדינו שיתווכחו איתנו עד שנודה לדבריהם ונלמד לקח מפייהם. ראו דברינו [הודעתם לבני ולבני בניך](#) בפרשת ואתחנן.

²² לקח טוב הוא ילקוט מדרשי שחיבר ר' טוביה בן אליעזר במאה האחת עשרה ביוון. הילקוט מרכז מדרשי חז"ל בהלכה ובאגדה לפי סדר הפסוקים לחמישה חומשי תורה ולמגילות, וכן פירושים של מחבר הילקוט על דרך הפשט והדרש. בדפוס הראשון של הילקוט, ובעקבותיו, הוא כונה בטעות בשם 'פסיקתא זוטרתא' – ראו [תקציר על מדרש](#) זה באתר מחלקי המים כולל הפניה לספר מבוא למדרשים, ענת רייזל, הוצאת תבונות תשע"א. ר' טוביה בן אליעזר הוא בן דורו של רש"י, זה חי באשכנז וזה חי ביוון ומן הסתם לעולם לא נפגשו. אך יש זיקה מעניינת בין פירושיהם ונראה שהכירו האחד את יצירתו של השני כפי שמשערים החוקרים (אלעזר טויטו וישראל תא שמע, ראו עמוד 375 בספר מבוא למדרשים ה"ל). שניהם מרבים להשתמש בביטוי "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (ר' טוביה גם מרבה להשתמש בביטוי המשלים "פשטיה דקרא" שראינו בחז"ל ושכיח פחות ברש"י) וקשה לדעת מי קדם למי. שניהם קבלו את הכלל מחז"ל (הגמרא במסכת שבת בעיקר) ולשניהם היו פרשנים ממשיכים, כמו רשב"ם ורמב"ן שראינו, שהתווכחו איתם. כך או כך, כאן נראה שיש קרבה רעיונית ברורה בין פירוש זה של לקח טוב ובין פירוש רש"י שהבאנו לעיל (רש"י בראשית א כז). שניהם רואים בסיפור בריאת האדם זכר ונקבה, שמתחיל בפרק א בבראשית ונזכר שוב בפרק ב, המשכיות ברורה וסיפור אחד. וכמו שהם מפרשים את המקרא, אם בפשט אם בדרש, כך גם התורה עצמה מפרשת בפרק ב את מה שהתחילה לספר בפרק א. הדמיון בין שני פירושים אלה, זה שמקורו באשכנז וזה שמקורו ביוון הוא מעניין אם לא מפתיע.

²³ קצת קשה אולי לקבל שמראה יפה ומהנה משביע אדם רעב, אבל אפשר שהוא משיח את דעתו לזמן מה מרעבנו.

²⁴ גם זו נקודת דמיון והשוואה בין פירוש רש"י ומדרש לקח טוב, ההזדקקות למדרש כמוסיף נופך ונותן טעם, אחרי שהבאנו את הפשט. ראינו זאת אצל רש"י לעיל בפירושו לתחילת פרשת וישב, וכאן במדרש לקח טוב בתחילת פרשת מקץ (כל הדוגמאות שהבאנו הן מספר בראשית בו אנו עומדים). נראה אגב שזה ייחודי למדרש לקח טוב ושכיח אצלו לומר: הפשט הוא כך וכך ובוודאי שהוא חשוב, אבל, אע"פ כן, בואו וראו גם את יפי המדרש. ראו למשל פירושו לשמות פרק ב סימן ה: "ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור. דע והבן שאע"פ שאין מקרא יוצא מדי פשוטו, מדרש חכמה נאה הוא להשכיל בו דבר מתוך דבר, לדבר דבר על אופן הענין, וכן מפורש במס' סוטה: א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי שירדה לרחוץ מגילולי של בית אביה". כך גם כשהוא מנן על חפני ופנחס

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: זכות הראשונים על הביטוי "פשוטו של מקרא" או "פשטיה דקרא" היא של חז"ל, כפי שראינו בגמרות לעיל, בפרט הגמרא במסכת שבת דף סג שהיא מקור חשוב ובניין יסוד בנושא זה. אך רש"י הוא ללא ספק הפרשן שהביא ביטוי זה לשימוש מרבי, הן בכמות (כארבעים פעמים בפירושו לתנ"ך) והן במהות, באופן העמדת הביטוי כמשלים למדרש או מנוגד לו. ואגב למדנו יסוד אחר מרכזי בפירושו של רש"י – אילו מדרשים הוא בוחר להביא לצד הפשט, מדרשים "המיישבים את המקרא דבר דבור על אופניו". אחרי רש"י ובעקבותיו, באים רשב"ם ורמב"ן אשר מצטטים את הכלל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" מספר רב של פעמים, חלקם תוך וויכוח עם רש"י. מספירה פשוטה של השימוש בביטוי זה ונגזריו, בעזרת פרויקט השו"ת, עולה בבירור מיעוט השימוש בו בספרות חז"ל (ראו הערה 16 לגבי הירושלמי) והפרץ הגדול שבא עם עלייתם של פרשני המקרא וליקוטי המדרשים. ולא נגענו אלא בקוצו של יר"ד של נושא נכבד זה והרוצה להרחיב ולעיין עוד ולאכול את יערת הדבש כולה, יעיין בספרה של [שרה קמין ז"ל, רש"י – פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא](#), הוצאת מאגנס, תשס"ז, האוניברסיטה העברית ירושלים.

בני עלי בפירושו לפרשת ויחי, בראשית מט ד, וכך גם בפירושו על מות אהרון בחוקת קכג ע"ב ועוד ועוד. אולי להשפעה הזו של לקח טוב על חכמי אשכנז, להביא את הפשט ו"לברוח" מהר חזרה למדרש, התכוון רשב"ם בדברים שהבאנו לעיל בהערה 21. אולי דבריו הם משקל נגד להשפעה של המזרח על אשכנז וניסיון להטות את ההגה חזרה לפשט. לכן טרח רשב"ם גם לציין שרש"י סבו הסכים איתו. רשב"ם, ורמב"ן ולקח טוב ופרשנים אחרים המצטטים את "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" ראויים כולם לעיון בפני עצמם. יצאנו מרש"י וחזרנו אליו וכבר הארכנו יתר על המידה ואל פשוטו של רש"י לא הגענו.